

Το Ερώτημα της χειροτονίας των Διακονισσών: φεμινιστική πρόκληση ή εκκλησιολογική ανάδειξη?

Σχολιασμός των πορισμάτων του Συνεδρίου της Ρόδου

Λότσιος Ιωάννης Δρ.Θ.

Περίληψη: Στην Εισήγηση αυτή παρουσιάζονται περιληπτικά τα πορίσματα του Διορθόδοξου Θεολογικού Συνεδρίου της Ρόδου το 1994 για την θέση της γυναίκας στην Ορθόδοξη Εκκλησία και τα περί της χειροτονίας των γυναικών, που αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια ανάδειξης του ερωτήματος για την ζωή της Εκκλησίας στο σύγχρονο γίνεσθαι. Ανύπαρκτο πρόβλημα τότε στο χώρο της Ορθοδοξίας, με το αδύνατο της χειροτονίας να συνιστά μια απάντηση απέναντι σε μια φεμινιστική πρόκληση. Ίσως η σύγχυση αυτή και η αβεβαιότητα να έχουν επηρεάσει την εκκλησιολογική ανάδειξη του θέματος, την έλλειψη δηλαδή της εκκλησιολογικής και θεολογικής τεκμηρίωσης. Ακόμα και σήμερα αν και τονίζεται η ισότητα των γυναικών μέσα στην Εκκλησία, η ίδια αποκλείει τις γυναίκες από τις βασικές ιεραρχικές τις δομές.

The question of women's ordination: Feminist challenge or ecclesiological promotion; Comments on the Rhodos Document

Abstract: This paper summarizes the findings of the Inter-Orthodox Theological Conference of Rhodes in 1994 for the position of women in the Orthodox Church and on the ordination of women, which is a first attempt to highlight the question for the life of the Church in the modern mainstream. Absent a request by the impossibility of the ordination constitute a response against a feminist challenge. Perhaps this confusion and uncertainty have influenced the emergence of ecclesiological issue, the lack of ecclesiological and theological evidence. Even today, although stressing the equality of women in the Church, it excludes women from the basic hierarchical structures.

Keywords: women's ordination, Christ and women, ordained deaconess, missions, functions, ecclesiological.

Το ερώτημα για την «χειροτονία»

Η παράδοση της Ορθόδοξης Εκκλησίας δεν είναι μια στατική θεώρηση αλλά μια δυναμική παρουσία στο γίνεσθαι, μια ζωή που εκφάνεται στην πράξη της¹. Για πολλές δεκαετίες το αίτημα πολλών

---

1 Πρβλ. Γ. Φλωρόφκον, «Η Εκκλησία αποτελεί μία ενότητα όχι μόνον με την έννοια ότι είναι μία και μοναδική είναι πρώτα απ' όλα μία ενότητα, διότι αυτή καθ' εαυτήν η ύπαρξή της συνίσταται στην επανένωση της χωρισμένης και διαιρεμένης ανθρωπότητας. . . Μέσα

ορθοδόξων για πληρέστερη και ενεργή συμμετοχή των γυναικών² στην ζωή της Εκκλησίας, αποτέλεσε ένα έναυσμα για περισσότερη εμβάθυνση. Αυτό περιλάμβανε την συζήτηση της επαναφοράς του θεσμού των διακονισσών της Αρχαίας Εκκλησίας με αλληλοσυσχέτιση του ζητήματος

στην Εκκλησία η ανθρωπότητα περνά σε άλλο επίπεδο, αρχίζει έναν καινούργιο τρόπο ύπαρξης. Μία νέα ζωή γίνεται δυνατή, μία ζωή αληθινή, ολοκληρωμένη και πλήρης, μία καθολική ζωή, με την ενότητα του Πνεύματος εν τω συνδέσμω της ειρήνης. Αρχίζει μία καινούργια ύπαρξη, μία νέα απαρχή ζωής, καθώς συ Πάτερ εν εμοί, καγώ εν σοί, ούτω και αυτοί εν ημίν. . . ίνα ώσιν εν καθώς και ημείς εν έσμεν», στο Αγία Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση, μετρ. Δημητρίου Τσάμη, εκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976 σ. 50-53. Ι. Φουντούλη, Η γυναίκα εις την λειτουργικὴν ζώην καὶ τὴν ἐνοριακὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας, στὸ Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, Διορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου-7 Νοεμβρίου 1988, σ. 295-307.

2 Behr-Sigel Elizabeth, *Το λειτούργημα της γυναίκας στην Εκκλησία*, μετρ. Καίτη Χιωτέλλη, Αθήνα, άνευ χρονολογίας. Ελ. Β. Κασσελούρη-Χατζηβασιλειάδη, *Φεμινιστική Ερμηνευτική: Ο παράγοντας «φύλο» στη σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003. Σ. Γιαγκάζογλου, “Φεμινιστική Θεολογία και ιερωσύνη των γυναικών”, στο *Φύλο και Θρησκεία: Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004, σ. 243.

της «χειροτονίας»³ των γυναικών, μέσα από μια φεμινιστική πρόκληση⁴ και του ερωτήματος που απευθύνεται στην Ορθόδοξη Εκκλησία στον οικουμενικό διάλογο. Το ερώτημα βέβαια κατά παράδοση στο ορθόδοξο χώρο ουσιαστικά δεν υπάρχει ως αίτημα ή ως πρόβλημα, περισσότερο η ανυπαρξία στην λατρευτική ζωή της Εκκλησίας θέτει ευθύς εξαρχής διλήματα και απορρίψεις. Η σχέση γυναίκας και Εκκλησίας περιλαμβάνεται στο ζήτημα της ισότητας των δύο φύλων, σε θεολογικό και εκκλησιολογικό επίπεδο, με ανοικτό το ερώτημα της θεοδικίας από πλευράς παραδόσεως⁵. Υπό τις προϋποθέσεις αυτές συγκλήθηκε με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου το Διορθόδοξο Συνέδριο της Ρόδου με θέμα: *Η θέσις της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα*

---

3 Πρβλ. C. Parvey, "Ordination of Women", στο *Ordination of Women in Ecumenical Perspective*, Faith and Order, Geneva 1980, σ. 30-34. Michael Dennis, "The Ordination of Women: Tradition and Meaning", στο *Theological Studies*, 55 (1994) 706-719. Mark Chaves, "Ordaining Women: The Diffusion of an Organizational Innovation", στο *American Journal of Sociology*, 101(1996), σ. 797-839.

4 R. Gibellini, "Φεμινιστική Θεολογία", στο *Η Θεολογία του Εικοστού Αιώνα*, μτφρ. Παναγιώτης Αρ. Υφαντής, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2002, σ. 515-553. R. Radford Ruether, "Feminist Theology", στο *The New Dictionary of Theology*, Komonchak J. & Collins M. (ed.), Glazier, Wilmington 1987, σ. 391-396. Κ. Φιτζεράλντ, "Ορθόδοξος αξιολόγησις της φεμινιστικής θεολογίας", στο *Η θέσις της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών*. ό.π., σ. 423 κ.εξ. Βλέπε περισσότερα: Ε. Θεοδώρου, *Χριστιανισμός και Φεμινισμός*, Αθήνα 1989. Ι. Καραβιδόπουλος, "Αιρετικές αποκλίσεις στις διαφυλικές σχέσεις", στο *Σύναξη* 77 (2001), σ. 13-17. Κ. Καρκαλά-Ζορμπά, "Υπάρχει χώρος στην Ορθοδοξία για μια Φεμινιστική Θεολογία", στο *Φύλο και Θρησκεία: Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004. Γ. Παπαγεωργίου, *Ηγεμονία και Φεμινισμός*, εκδ. Τυπωθήτω Γιώργος Δάρδανος: Αθήνα, 2004, σ. 86-122. Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Γυναικείων θεμάτων, *Ο σύγχρονος ρόλος της γυναίκας στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Πρακτικά της Α' και Β' Συνδιασκέψεως Γυναικών-Εκπροσώπων Ιερών Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, Κλάδος Εκδόσεων της επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2007. Σ. Αθανασοπούλου-Κυπρίου, "Το Φαινόμενο της χριστιανικής φεμινιστικής θεολογίας", στο *Θρησκειολογία* 6/7 (2005), σ. 103-111.

5 V. Karras, "Orthodox Theologies of Women and Ordained Ministry", στο *Thinking Through Faith*, ed. Aristotle Papanikolaou and Elizabeth Prodromou (Crestwood, N.Y.: St. Vladimir's Seminary Press, 2008), σ. 113-158. Του ιδίου, "An Orthodox Perspective on Feminist Theology", στη *The Encyclopedia of Women and Religion in North America*, ed. Rosemary Skinner Keller and Rosemary Radford Ruether, Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2006, σ. 523-532. Sarah Hinlicky Wilson, *Woman, Women, and the Priesthood in the Trinitarian Theology of Elisabeth Behr-Sigel*, Publisher: T&T Clark, Publication Date: 2013, 146.

περί χειροτονίας των γυναικών”,⁶ ως μια πρόταση που προήλθε από την Γ’ Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη στην Ελβετία το 1986, με επίκεντρο της συμπερίληψης του θέματος αυτού στην Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Το Συνέδριο δεν ασχολήθηκε με τα ζητήματα της φεμινιστικής θεολογίας, που αφορούν κυρίως την Δύση. Η φεμινιστική θεολογία⁷ στοχεύει σε μια δυναμική κριτική αμφισβήτησης των πατριαρχικών δομών, δημιουργώντας μια ανασύνθεση στην σχέση των δύο φύλων στην θεολογία. Το Συνέδριο της Ρόδου δεν συνεκλήθη ως μια απάντηση σε μια φεμινιστική θεολογία, ούτε περισσότερο μπορεί να θεωρηθεί ένα συνέδριο μιας ειδικής ορθόδοξης φεμινιστικής ανθρωπολογίας. Το Συνέδριο εξέτασε την θέση της γυναίκας στο χώρο της Εκκλησίας. Στο πατριαρχικό Γράμμα ενώ επισημαίνεται η ισότητα των δυο φύλων και η αναγκαιότητα της ενεργού παρουσίας της γυναίκας στην ζωή της εκκλησίας, εντούτοις στο θέμα της «ιερωσύνης» των γυναικών δεν είναι μόνο εμπόδιο για την ένωση των χριστιανών αλλά και δεν έχει θέση στην Εκκλησία του Χριστού.⁸

Από την “αξιολόγηση” του Συνεδρίου προκύπτει ότι το ερώτημα για την «χειροτονία» των γυναικών αποτελεί ένα σύγχρονο ζήτημα που απασχολεί πολλές χριστιανικές εκκλησίες, το οποίο συζητήθηκε στο

---

6 Περί των εργασιών του εν λόγω συνεδρίου βλ. Ε. Θεοδώρου. Το Διορθόδοξον Θεολογικόν Συνέδριον περί της θέσεως της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και περί του ζητήματος της χειροτονίας των γυναικών (Ρόδος, 30 Οκτωβρίου – 7 Νοεμβρίου 1988), Αθήναι 1988. Kyriaki Karidoyanes FitzGerald, “The Inter-Orthodox Theological Consultation on Women in the Church”, στο *Ecumenical Trends*, 18 (1989), σ. 33-34. Της ίδιας, *Women Deacons in the Orthodox Church: Called to Holiness and Ministry*, Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 1999, σ. 160-167.

7 Πρβλ., Ελ. Β., Κασσελούρη-Χατζηβασιλειάδη, *Φεμινιστική Ερμηνευτική: Ο παράγοντας «φύλο» στη σύγχρονη βιβλική ερμηνευτική*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 10. Της ίδιας, “Φεμινιστική Θεολογία: Ρήξη ή γέφυρα με την ελληνορθόδοξη παράδοση”, στο *Καθ’ Οδόν* 9 (1994), σ. 25-35. Κ. Καρκαλά-Ζορμπά, “Υπάρχει χώρος στην Ορθοδοξία για μια Φεμινιστική Θεολογία;”, στο *Φύλο και Θρησκεία: Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004, σ. 210-211.

8 “Η προσπάθεια όμως εφαρμογής της ισότητας μέχρι του σημείου να εξέλθουν των κεκανονισμένων ορίων και όχι μόνον να επιχειρήσουν ισόπεδωσιν και αυτών των ακόμη των φυσικών και βιολογικών διαφορών μεταξύ ανδρών και γυναικών, αλλά και να επεκτείνονται διεκδικήσεις εις το χώρο του μυστηρίου της σωτηρίας και της Εκκλησίας δια του ανακινήθεντος εσχάτως θέματος της «ιερωσύνης» των γυναικών, όπερ παρέχει, σύν τοις άλλοις, ανυπέροβλητα εμπόδια εις την ποθούμενην και επιδιωκώμενην ένωσιν των χριστιανών, δεν έχει θέσιν εν τη Εκκλησία του Χριστού”, Μήνυμα του Οικουμενικού Πατριάρχη, στο *Η θέσις της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών*, ό.π., σ. 22.

διμερή θεολογικό διάλογο μεταξύ των ορθοδόξων και των αγγλικανών, περιλαμβάνοντας και στο μέλλον και άλλες προτεσταντικές εκκλησίες⁹. Η αναγκαιότητα δηλαδή της συζητήσεως σε ορθόδοξο επίπεδο αποτελεί έναν εξωγενή παράγοντα, μια απάντηση της ορθοδοξίας γενικά απέναντι στον χριστιανικό κόσμο¹⁰. Περιέργως όμως αναφέρεται ότι τα περιθώρια για την «χειροτονία» των γυναικών στην ιεροσύνη ουσιαστικά δεν υπάρχουν, τονίζοντας μόνο τον ενεργό ρόλο της γυναίκας στο σχέδιο της Θείας Οικονομίας¹¹.

Στην πραγματικότητα όμως ακριβώς το αντίθετο θα μπορούσε να αναφερθεί. Αν και στο Συνέδριο διακηρύσσεται ομόφωνα ότι όλες οι πράξεις που αρνούνται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου, κάθε διάκριση μεταξύ ανδρών και γυναικών με βάση το φύλο είναι αμαρτία και οι γυναίκες ασκούν τους «ιδίους ρόλους», αλλά η πρόσβαση της γυναίκας επί της Αγίας Τραπέζης απορρίπτεται¹². Στο ζήτημα της ισότητας υπάρχει μια ομοφωνία μεν, αλλά το ζήτημα της χειροτονίας στην παράδοση δεν έχει ερευνηθεί σε μεγάλο βαθμό, για να αποκλειστεί αυτό το θέμα. Αυτό προέρχεται από μια σημαντική εισήγηση του Ε. Θεοδώρου, «Ο θεσμός των Διακονισσών εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και η δυνατότης

---

9 Γ. Λυμούρη, νύν Μητρ. Σασσίμων, «Ορθόδοξοι τοποθετήσεις έναντι των ετεροδόξων απόψεων υπέρ της χειροτονίας των γυναικών», στο *Η θέση της γυναίκας εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών*, ό.π., σ. 395 κ.εξ. Σ. Γιαγκάζογλου, «φεμινιστική θεολογία και ιεροσύνη των γυναικών, Μία εκκοσμικευμένη εκκλησιολογία ;», στο *Φύλο και Θρησκεία: Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004, σ. 243-247, όπου αναφέρει: «Η αγγλικανική περίπτωση μάς ενδιαφέρει και για τα ιδιαίτερα προβλήματα που έχει ήδη προκαλέσει το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών στα εσωτερικά της πράγματα, αλλά και γιατί βρισκόμαστε σε μία άκρως επικίνδυνη φάση του διμερούς Διαλόγου Ορθοδόξων και Αγγλικανών. Εν τω μεταξύ, στο τέλος της δεκαετίας του '60 η φεμινιστική θεολογία με αφετηρία την Αμερική και τη Γερμανία, εκπροσωπούμενη με κείμενα γυναικών θεολόγων κυρίως, εμφανίζεται πλέον συγκροτημένη στα κύρια άρθρα της: φεμινιστική ανάγνωση και ερμηνεία της Βίβλου, απελευθέρωση από την ανδροκρατική θεολογική παράδοση υπό το φως της συνειδητοποίησης της γυναικείας εμπειρίας του Θεού».

10 Πρβλ. Γ. Λυμούρη, νύν Μητρ. Σασσίμων, «Ιστορική και θεολογική επισκόπησης της αντιμετώπισης του περί γυναικός θέματος κατά τας ορθοδόξους και οικουμενικές συναντήσεις και συσκέψεις εις την διάρκεια του 20^{ου} αιώνο», στο *Κληρονομία* 32 (A-B 2000), σ. 65-99. Ν. Ματσούκα, «Η ιερωσύνη των γυναικών ως θεολογικό και οικουμενικό πρόβλημα», στο *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας: Αθήνα 2005, σ. 123-127.

11 Ό.π., σ. 19.

12 Ό.π., σ. 28.

αναβιώσεως αυτού¹³ και της διδακτορικής διατριβής του Κ. Γιοκαρίνη, *Η Ιερωσύνη των γυναικών στο πλαίσιο της Οικουμενικής Κίνησης*¹⁴.

Από αυτήν την άποψη η αναφορά «δεν υπάρχουν περιθώρια στην ορθόδοξη παράδοση» μεθοδολογικά ήταν μια πρόχειρη δήλωση, που διακρίνει το θέμα της «ιερωσύνης των γυναικών» από τον θεσμό των διακονισσών¹⁵, ως λειτουργική πράξη της αρχαίας Εκκλησίας και των δυνατοτήτων επαναφοράς του θεσμού. Μια μετατόπιση, ως προδρομικό σημείο φαίνεται στα πορίσματα του Συνεδρίου για την επαναφορά του θεσμού ως «χειροθεσίαν»¹⁶.

Το ερώτημα για την χειροτονία των γυναικών προέρχεται από την παρουσία της Ορθοδοξίας στον οικουμενικό διάλογο, από την φεμινιστική πρόκληση περί της ισότητας, όμως με μια αρχαία πράξη της που είναι ο θεσμός των διακονισσών. Το γεγονός αυτό σχετικοποιεί πολλά από τα επιχειρήματα απόρριψης του θέματος της “χειροτονίας” των γυναικών. Η ανυπαρξία και η επαναφορά του θεσμού αυτού σήμερα στο ορθόδοξο

---

13 Ό.π., 309 κ.εξ. Επίσης για το θέμα των διακονισσών με βάση την εργασία του ίδιου, βλ. *Women deacons in the Orthodox Church Called to holiness and ministry*, by Dr. Kyriaki Karidoyanes FitzGerald, Holy Cross Orthodox Press, 1998. Davies, J. G., "Deacons, Deaconesses, and Minor Orders in the Patristic Period", στο *Journal of Ecclesiastical History*, 14 (1963), σ. 1-23. Cipriano Vagaggini, "L'ordinazione delle diaconesse nella tradizione greca e bizantina", στο *Orientalia Christiana Periodica*, 40 (1974), σ. 145-189. MARIA GWYN MCDOWELL, "Deaconess", στο *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Edited by John Anthony McGuckin Print publication date 2011, σ. 178-180. V. Karras, *Female Deacons in the Byzantine Church*", στο *Church History* 73 (2004), σ. 272-316.

14 Εκδόσεις Τέρτιος: Κατερίνη 1995.

15[15] Ε. Θεοδώρου, "Ο θεσμός τῶν διακονισσῶν κατὰ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν καὶ τὸν ἅγιον Νεκτάριον", στο *Ὁ γυναικεῖος μοναχισμὸς καὶ ὁ ἅγιος Νεκτάριος*, Πρακτικὰ διορθόδοξου μοναστικοῦ συνεδρίου ἐπὶ τῇ ἑκατονπεντηκονταετηρίδι (1846/1996) ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἁγίου Νεκταρίου (Αἴγινα 911 Σεπτεμβρίου 1996), Ἀθήναι 1998, σ. 222-223. Του Ἰδίου, *Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν*, Ἀθήναι 1954.

16 *Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ορθόδοξῳ Εκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, ὀ.π., 39. Ν. Παπαγεωργίου, "Ἡ θέση και ο ρόλος της γυναίκας στην ορθόδοξη εκκλησία", στο διαδίκτυο http://cemes.en.weebly.com/uploads/2/7/8/8/27884917/1_papageorgiou_n.pdf. σ. 4: «Με αφορμή το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών, το Συμπόσιο της Ρόδου επικύρωσε την παραδοσιακή θέση της Ορθόδοξης Εκκλησίας σχετικά με το ζήτημα αυτό, επισημαίνεται όμως ότι πρέπει να επανέλθει ο θεσμός των διακονισσών. Παράλληλα όμως συζητήθηκε γενικότερα η θέση και ο ρόλος της γυναίκας στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Το Συμπόσιο επιβεβαίωσε τη μοναδική θέση της γυναίκας στο σχέδιο της σωτηρίας κυρίως μέσω του ρόλου της Θεοτόκου, αλλά παράλληλα αναγνώρισε την ανάγκη για πληρέστερη συμμετοχή των γυναικών στη ζωή της Εκκλησίας».

χώρο μας παρουσιάζει την δυνατότητα στη συνεχεία της παράδοσης και την ανταπόκριση της Εκκλησίας σε νέα δεδομένα. Η «χειροτονία» των γυναικών ως διακονισσών δεν έχει ακριβώς αποκρυσταλλωθεί διεξοδικά στην Ορθόδοξη Εκκλησία, για την διάθρωση της μυστηριακής ιεροσύνης σήμερα. Περισσότερο όμως το Συνέδριο, άνοιξε ουσιαστικά την έρευνα για την αναζήτηση απαντήσεων, τόσο βιβλικά όσο και λατρευτικά.

Σύνοψη Πορισμάτων

Η θεματολογία των πορισμάτων του Συνεδρίου¹⁷ βασίζεται στην θεολογική, ιστορική και εκκλησιολογική ορθόδοξη διδασκαλία, σχετικά με το μυστήριο της ιεροσύνης με διαφορετικές προσεγγίσεις. Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνει:

A. Θεολογικές προσεγγίσεις (§ 1-18)¹⁸:

- Το μυστήριο της ενσαρκώσεως και η Εκκλησία (§1-4).
- Η ιεροσύνη του Χριστού (§ 5-7).
- Η τυπολογία «Αδάμ-Χριστού» και «Εύας- Μαρίας» (§ 8-11).
- Χριστός και Θεοτόκος εν τη ανακεφαλαιώσει της ανθρωπότητας (§ 15-18).

B. Ειδικά αναφορά (§ 19-43)¹⁹:

- Η ισότης και η διάκριση γυναικών και ανδρών (§19-22).
- Πληρύτερα συμμετοχή των γυναικών εις την ζωήν της Εκκλησίας (§23-31).
- Ο διακονικός βαθμός και οι «κατώτεροι βαθμοί» (§ 32-36).
- Προκλήσεις του φεμινιστικού κινήματος εις τας μη Ορθόδοξου Εκκλησίας (§ 37-39).

---

17 Βλέπε και Κ. Γιοκαρίνη, "Το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών, οι ανθρωπολογικές και χριστολογικές διαστάσεις του θεματος", στο *Φύλο και Θρησκεία, Η Θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Εκδόσεις Ίνδικτος: Αθήναι, 2004, σ. 275-290. Σ. Γιαγκάζογλου, "Φεμινιστική θεολογία και ιεροσύνη των γυναικών, μια εκκοσμικευμένη εκκλησιολογία;", στο *Φύλο και Θρησκεία, Η Θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Εκδόσεις Ίνδικτος: Αθήναι, 2004, σ. 267-269. Δ. Κούκουρα (2001) "Η θέση της γυναίκας στην Ορθόδοξη Εκκλησία και τη Θεολογία", στην *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Νέα Σειρά. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Θεολογίας τ. 11 (2001), σ. 191-198.

18 *Η θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, ο.π., σ. 25-33.

19 Ο.π., σ. 33-42.

- Η κλήσις εις την αγιότητα (§40-43).

Η Εκκλησία ως σώμα Χριστού περιλαμβάνει ανεξάρτητα άνδρες και γυναίκες που μετέχουν από κοινού στο προφητικό, αρχιερατικό και βασιλικό αξίωμα του Χριστού. Στο βασίλειο Ιεράτευα αναφέρονται όλοι όσοι είναι βαπτισμένοι. Στο πλαίσιο της Εκκλησίας ως Σωμάτων ο ρόλος του Αγίου Πνεύματος είναι συνθετικός κρίκος ενότητας όλων των πιστών. Ο Χριστός ως κεφαλή της Εκκλησίας παραμένει ο μόνος μεσίτης και Αρχιερέυς. Η μυστηριακή ιεροσύνη αποτελεί ένα ιδιαίτερο χάρισμα του Αγίου Πνεύματος. Διακρίνεται η γενική Ιεροσύνη από την ειδική ή μυστηριακή, η οποία δόθηκε στους Αποστόλους. Στην ειδική ιεροσύνη η Εκκλησία απέκλεισε από την αρχή την συμμετοχή των γυναικών, με βάση το παράδειγμα του Κυρίου, της αποστολικής Παραδόσεως και τάξεως, σύμφωνα με την παύλεια διδασκαλία για την σχέση ανδρός και γυναικός (Γαλ. 3, 27-29). Κατά την τυπολογική ανάλυση, ενώ οι άνδρες και οι γυναίκες μετέχουν της εικόνας του Θεού, οι ρόλοι δεν ταυτίζονται. Ο ρόλος της γυναίκας εκφράζεται στην σχέση Εύας-Θεοτόκου²⁰, ενώ του ανδρός στην σχέση Αδάμ-Χριστού. Η Θεοτόκος φωτίζει λειτουργικά τον ρόλο της γυναίκας που είναι η ενσάρκωση του Νέου Αδάμ. Η σχέση του Αγίου Πνεύματος με την Θεοτόκο και της τυπολογίας Παλαιός-Νέος Αδάμ είναι τα βασικά σημεία που χαρακτηρίζουν την σχέση του άνδρα και της γυναίκας στην μυστηριακή ιεροσύνη²¹. Στην τυπολογία αυτή η Θεοτόκος εικονίζοντας την μητρότητα της Εκκλησίας δεν μετέχει στην χριστοκεντρική μυστηριακή ιεροσύνη²². Η χειροτονία των γυναικών αποδυναμώνει την σχέση Χριστολογίας και Πνευματολογίας. Γι' αυτό και το αδύνατο της χειροτονίας στηρίζεται στα εξής βασικά σημεία:

- α) Ο Χριστός δεν επέλεξε καμία γυναίκα μεταξύ των Αποστόλων,
- β) Η Θεοτόκος δεν άσκησε κανένα ιερατικό λειτούργημα,
- γ) Ανυπαρξία χειροτονίας γυναικών στην Αποστολική Παράδοση,

---

20 Πρβλ., Kyriaki Karidoyanes FitzGerald, "The Eve-Mary Typology and Women in the Orthodox Church: Reconsidering Rhodes", στο *Anglican Theological Review*, 84, (2002), σ. 627-644.

21 Πρβλ. Ζαλέν Φρ., «Η θέσις τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας εἰς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐπ' ἀναφοράς πρὸς τὴν χειροτονίαν τῶν γυναικῶν», στο «Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν», Ὁ.π, σ. 243-244. Γκαλερίου Κ., "Ὀρθοδοξία καὶ τὸ πρόβλημα ἀποδοχῆς γυναικῶν εἰς τὴν Ἱερωσύνην", στο Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ὁ.π., σ. 59-77.

22 "Ἡ Ἐκκλησία, ὡς καὶ ἡ Θεοτόκος, δέχεται τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῇ ἐνεργείᾳ τοῦ ὁποίου γεννᾶται ὁ Χριστός καὶ ἐπίσης τὰ τέκνα τῆς νέας ἐν Χριστῷ ἀνθρωπότητος φέρονται εἰς τὸν κόσμον. Οὕτως, εἰς τὴν πατερικὴν παράδοσιν προβάλλεται ἡ τυπολογικὴ σχέσις τῆς μητρότητος τῆς Θεοτόκου καὶ τῆς μητρότητος τῆς Ἐκκλησίας", στο Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ὁ.π, σ. 30.

δ) Και τέλος οι παύλεις θέσεις για την γυναίκα στην Εκκλησία.

Αναφέρει όμως ότι : «...ὅτι, ἔνεκα τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας και ἁμαρτίας, αἱ Χριστιανικαὶ κοινότητες δεν ἠδυνήθησαν πάντοτε και πανταχοῦ να ἐξουδετερώσουν ἀποτελεσματικῶς ἀντιλήψεις, ἤθη και ἔθιμα, ἱστορικὰς ἐξελίξεις και κοινωνικὰς συνθήκας, τὰ ὅποια ἀπέβαινον ἐν τῇ πράξει διάκρισις εἰς βάρους τῶν γυναικῶν. Ἡ ἀνθρωπίνη ἁμαρτία ὠδήγησεν οὕτως εἰς ἐνεργείας, αἱ ὅποια οὐδόλως ἀντικατοπτρίζουν την ἀληθῆ φύσιν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ»²³.

Ιδιαίτερη ἐπισημάνση ἀποτελεῖ ἡ ἀνάπτυξη του ρόλου της γυναίκας στην ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ, δίνοντας το ἐναυσμα για την πιο ουσιαστικότερη συμμετοχὴ του λαϊκοῦ στοιχείου στην Εκκλησία. Ο ρόλος αὐτός πρέπει να ἐκφραστεῖ σε διάφορους τομείς και ἀποτελεῖ ἕνα θέμα ἐργασίας και θεολογικῆς ἐπεξεργασίας. Ἐπίσης γίνεται ἰδιαίτερη ἀναφορὰ για την ἀναβίωση της τάξης των διακονισσῶν με χειροθεσία και ὄχι χειροτονία, ὡς μια ἐνεργὸ παρουσία της γυναίκας στον λειτουργικὸ χώρο. Τέλος κάθε εἶδους διάκρισης που ἀρνεῖται την ἀξία του ἀνθρώπινου προσώπου και μεταξύ των δύο φύλων εἶναι ἁμαρτία.

Στην συνοπτικὴ παρουσίαση των πορισμάτων παρατηροῦμε μια προσπάθεια συμβιβασμοῦ διαφόρων τοποθετήσεων και τάσεων. Ἡ Μυστηριακὴ ἱεροσύνη διατηρεῖ τον ἀνδρικό της χαρακτήρα, ἀποκλείοντας την γυναίκα, ὄχι μέσα ἀπὸ μια ἐπιχειρηματολογία περὶ κατωτερότητας ἢ ἀκαθαρσίας ἀλλὰ τυπολογικῆς. Ἡ Θεοτόκος ὡς γυναίκα ἀν και ἔχει ἰδιαίτερη ἐπισκίαση ἀπὸ το Ἅγιο Πνεῦμα, ἐντούτοις δεν ἔχει κανένα ἱερατικὸ ἀξίωμα. Το λειτουργικὸ πρότυπο ο Χριστός ὡς Ἀρχιερεὺς, ἀνήκει στο ἀνδρικό φύλο και κατ' ἐπέκταση οἱ ἱερεῖς πρέπει να εἶναι ἄνδρες.

Ἡ “ἐπαναφορὰ” του Θεσμοῦ των Διακονισσῶν

Στο ἀδύνατο της χειροτονίας των γυναικῶν και στην ἐξισορρόπηση των δύο θεολογικῶν τάσεων, εἰσέρχεται το θέμα της ἐπαναφορᾶς του Θεσμοῦ των διακονισσῶν ὡς «χειροθεσίαν» και ὄχι «χειροτονίαν» και στον «κατώτερο κλήρο». Ο Θεσμός των Διακονισσῶν ὡς «χειροθεσίαν» ἀναφέρεται σε ἕνα λειτουργημὰ της γυναίκας στην Εκκλησία, ἀνευ μιας

---

23 Σ. 18 «That Conference proposed a study of "the issue of the ordination of women in order to promote relevant Orthodox doctrine in all her dialogues with Christian Churches and confessions proceeding with the ordination of women".³ The consultation reaffirmed the "male character of the sacramental' priesthood", citing "these ecclesiastically rooted positions...", WCC, "Faith and Order on women's ordination", στο διαδίκτυο, <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/ecumenical-movement-in-the-21st-century/member-churches/special-commission-on-participation-of-orthodox-churches/sub-committee-ii-style-ethos-of-our-life-together/faith-and-order-on-womens-ordination>.

ουσιαστικής σχέσης με το μυστηριακό χαρακτήρα της ιεροσύνης. Η απαγόρευση της εκτέλεσης ορισμένων ιερατικών καθηκόντων, η διατήρηση της ανδρικής ιεροσύνης και συγχρόνως η κανονική απαγόρευση της χειροτονίας και στους τρεις βαθμούς της ιεροσύνης, όπως επισημαίνει και ο κ. Β. Φειδάς: «Εάν ή χειροτονία τῶν διακονισσῶν ἀπετέλει εἴσοδον εἰς τὴν ἱερωσύνην, τότε θα ἦτο ἀδιανόητος ὁ ἀποκλεισμός αὐτῶν ἐκ τῆς προαγωγῆς καί εἰς τοὺς ἄλλοις βαθμοὺς τοῦ μυστηρίου»²⁴, αποτέλεσαν τα εκκλησιολογικά αίτια μη θεωρήσεως ως χειροτονίας διακόνου με λειτουργικά καθήκοντα.

Η κεντρική αναφορά της 32 αναφέρει: «Η αποστολική τάξις των διακονισσῶν δέον ὅπως αναβιώσῃ. Ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ οὐδέποτε ἐγκατελείφθη πλήρως, καίτοι ἔτεινε νὰ περιπέσῃ εἰς ἀχρησίαν. Ὑπάρχουν πολλαί μαρτυρίαι ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς ἐποχῆς καὶ ἐκ τῆς πατερικῆς, κανονικῆς καὶ λειτουργικῆς παραδόσεως ἐν τῇ βυζαντινῇ περιόδῳ (καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εἰσέτι) ὅτι ἡ τάξις αὕτη ἐτιμάτο μέγᾳ. Ἡ διακόνισσα ἐχειροθετεῖτο ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ βήματος κατὰ τὴν Θεῖαν Λειτουργίαν μετὰ δύο εὐχῶν, ἐλάμβανε τὸ Ὁράριον καὶ μετελάμβανε τῆς Θεῖας Κοινωνίας εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν»²⁵. Περισσότερο γίνεται αναφορά ἐπίσης καὶ γιὰ μιὰ κοινὴ αναφορά γιὰ τὸν «ἐν γένει βαθμὸ τῶν διακόνων (αρρένων καὶ θήλων), με ἀποκατάστασιν ἐν ἀρχικῇ καὶ πολύμορφῳ διακονίᾳ. Ἐνῶ τὰ Πορίσματα ἀναφέρονται ἐν τῷ θεσμῷ τῶν διακονισσῶν ὡς χειροθεσίαν, συγχρόνως γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν λειτουργικὴν θέσιν. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρξε μιὰ μονολιθικὴ καθορισμένη καὶ συνάμα ἀποδεκτὴ παράδοσις γιὰ τὴν τάξιν τῶν Διακονισσῶν. Ἀντίθετα, ἡ θέσις τῶν πορισμάτων δίνει τὴν δυνατότητα τῆς ἐπανεξέτασις τῶν θεολογικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν ἀρχῶν. Συγκεκριμένα ἀναφέρεται: «Ἡ Ἐκκλησία δέον ὅπως ἐπανεξετάσῃ τυχόν ὑπάρχοντα δεδομένα, ἀντιλήψεις καὶ ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι δὲν συνάδουν πρὸς τὰς ἀπαρασαλεύτους θεολογικὰς καὶ ἐκκλησιολογικὰς ἀρχὰς αὐτῆς, ἀλλ' ἔχουν διεισδύσει ἐξωθεν καὶ, διαγωνιζόμεναι ἐν τῇ πράξει, θα ἠδύνατο νὰ ἐρμηνευθοῦν ὡς μειωτικαὶ διὰ τὰς γυναῖκας»²⁶.

Ἐπάνω σε αὐτὲς τὶς βασικὲς θεολογικὲς καὶ ἐκκλησιολογικὲς ἀρχές, ὁ Ομοτίμος Καθηγητὴς κ. Ε. Θεοδώρου θα φέρει στο φῶς ἐκεῖνα τὰ ἀποδεικτικὰ στοιχεῖα, ποὺ μεταφέρουν τὸ θέμα ἀπὸ μιὰ φεμινιστικὴ πρόκλησις ἐν μιᾷ ἐκκλησιολογικῇ ἀνάδειξι, ομιλώντας γιὰ «χειροτονία»

---

²⁴ Φειδά Βλ., "Τὸ ἀνεπίτρεπτον τῆς ἱερωσύνης τῶν γυναικῶν κατὰ τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας", ἐν τῇ Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ο.π., σ. 282.

²⁵ Στὸ Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ο.π., σ. 38.

²⁶ § 26, Ἡ θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν, ο.π., σ. 35.

των διακονισσών, βαθμό που ανήκει στον ανώτερο κλήρο. Λέγει χαρακτηριστικά: «Η εκφώνησις «Η θεία Χάρις η τα ασθενή θεραπεύουσα...», η οποία ακούεται κατά την χειροτονίαν της διακονίσσης, αποτελεί γνώρισμα μόνον της χειροτονίας των ανωτέρων κληρικών (επισκόπου, πρεσβυτέρου, διακόνου), καθ' όσον η εκφώνησις αυτή ουδέποτε ακούεται εις τας χειροθεσίας των κατωτέρων κληρικών, ουδέ αυτού του υποδιακόνου. Ωσαύτως είναι άξιον προσοχής, ότι εις τας χειροτονίας των ανωτέρων κληρικών επεμβαίνει μετά την πρώτην ευχήν λειτουργός έχων τον ίδιον βαθμόν, προς τον οποίον προάγεται ο χειροτονούμενος (επίσκοπος εις χειροτονίαν επισκόπου, πρεσβύτερος εις χειροτονίαν πρεσβυτέρου και διάκονος εις χειροτονίαν διακόνου), ο οποίος απαγγέλλει τα μεταξύ των δύο ευχών παρεμβαλλόμενα ειρηνικά. Κατά την χειροτονίαν της διακονίσσης τα ειρηνικά ταύτα απαγγέλλονται υπό διακόνου. Τοιούτόν τι ουδέποτε γίνεται εις τας κατωτέρας χειροθεσίας, αι οποίαι γίνονται εκτός του ιερού βήματος»²⁷.

Επίλογος

Χωρίς αμφιβολία το ερώτημα για την χειροτονία των Διακονισσών από μια φεμινιστική πρόκληση ήρθε σε εκκλησιολογική ανάδειξη και μάλιστα ως Αποστολική Τάξη. Στην εκκλησιολογική ανάδειξη νέα δεδομένα και νέες πτυχές της βιβλικής αναφοράς, της πατερικής γραμματείας και της λειτουργικής παράδοσης, προσδίδουν μια επανεξέταση της σχέσεως της γυναίκας με το μυστήριο της ιεροσύνης. Το Διορθόδοξο Συνέδριο της Ρόδου στην επαναφορά του θεσμού δεν κάνει καμία σαφής δήλωση, πως, τότε αυτό θα γίνει εφικτό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές:

- _____, *Καινή Διαθήκη, Novum Testamentum Graece*, εκδόσεις E. Nestle-K. Aland, Stuttgart 1979 (26η έκδ.).
- _____, *Η θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ καί τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*», εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη, 1994.
- _____, *Ο σύγχρονος ρόλος της γυναίκας στην Ορθόδοξη Εκκλησία*, Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος, Ειδική Συνοδική Επιτροπή Γυναικείων Θεμάτων Πρακτικά της Α' και Β' Συνδιασκέψεως Γυναικῶν-

---

²⁷ Ε. Θεοδώρου, "Ο θεσμός τῶν Διακονισσῶν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ δυνατότης ἀναβιώσεως αὐτοῦ», στο *Η θέσις τῆς γυναικός ἐν τῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ καί τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, ο.π., σ. 336.

Εκπροσώπων Ιερών Μητροπόλεων της Εκκλησίας της Ελλάδος, Κλάδος Εκδόσεων της επικοινωνιακής και Μορφωτικής Υπηρεσίας της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήναι 2007.

_____, *Women deacons in the Orthodox Church Called to Holiness and Ministry*, by Dr. Kiriaki Karidoyanes FitzGerald, Holy Cross Orthodox Press, 1998.

Βοηθήματα:

Αθανασοπούλου-Κυπρίου Σ., "Το Φαινόμενο της χριστιανικής φεμινιστικής θεολογίας", στο *Θρησκευολογία*, 6/7 (2005), σ. 103 -111.

Behr-Sigel Elizabeth, *Το λειτούργημα της γυναίκας στην Εκκλησία*, μετφρ. Καίτη Χιωτέλλη, Αθήνα, άνευ χρονολογίας.

Chaves Mark, "Ordaining Women: The Diffusion of an Organizational Innovation", στο *American Journal of Sociology*, 101(1996), σ. 797-839.

Γιαγκάζογλου Σ., "Φεμινιστική Θεολογία και ιερωσύνη των γυναικών", στο *Φύλο και Θρησκεία: Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολη Δημητριάδος, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2004, σ. 243.

Γιοκαρίνη Κ., "Το ζήτημα της χειροτονίας των γυναικών, οι ανθρωπολογικές και χριστολογικές διαστάσεις του θέματος", στο *Φύλο και Θρησκεία, Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία*, Ιερά Μητρόπολις Δημητριάδος, Ακαδημία Θεολογικών Σπουδών, Εκδόσεις Ίνδικτος: Αθήναι, 2004, σ. 275-290.

Γκαλερίου Κ., "Ορθοδοξία και τό πρόβλημα άποδοχής γυναικων εις την Ίερωσύνην", στο *Η θέσις τής γυναικός εν τή Όρθοδόξω Έκκλησία και τά περι χειροτονίας τών γυναικων*, εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη, 1994, σ.

Davies, J. G., "Deacons, Deaconesses, and Minor Orders in the Patristic Period", στο *Journal of Ecclesiastical History*, 14 (1963), σ. 1-23.

Dennis Michael, "The Ordination of Women: Tradition and Meaning", στο *Theological Studies*, 55 (1994) 706-719.

Gibellini R., "Φεμινιστική Θεολογία", στο *Η Θεολογία του Εικοστού Αιώνα*, μετφρ. Παναγιώτης Αρ. Υφαντής, εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2002, σ. 515-553.

Ζαλέν Φρ., "Η θέσις τής άειπαρθένου Μαρίας εις την Όρθόδοξον Έκκλησίαν έπ' αναφοράς προς την χειροτονίαν τών γυναικων", στο *Η θέσις τής γυναικός εν τή Όρθοδόξω Έκκλησία και τά περι χειροτονίας τών γυναικων*, εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη, 1994, σ. 219-244.

Hinlicky Sarah, *Wilson, Woman, Women, and the Priesthood in the Trinitarian Theology of Elisabeth Behr-Sigel*, Publisher: T&T Clark, Publication Date: 2013, 146.

Θεοδώρου Ε., *Χριστιανισμός και Φεμινισμός*, Αθήνα 1989.

_____, *Το Διορθόδοξον Θεολογικόν Συνέδριον περι της θέσεως της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και περι του ζητήματος της χειροτονίας των γυναικών (Ρόδος, 30 Οκτωβρίου – 7 Νοεμβρίου 1988)*, Αθήναι 1988.

- _____, “Ο θεσμός τῶν Διακονισσῶν εἰς τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν καὶ ἡ δυνατότης ἀναβιώσεως αὐτοῦ», στο *Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, Διορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου-7 Νοεμβρίου 1988, σ. 309-356.
- _____, *Ἡ «χειροτονία» ἢ «χειροθεσία» τῶν διακονισσῶν*, Ἀθῆναι 1954.
- _____, “Ο θεσμός τῶν διακονισσῶν κατὰ τὴν ὀρθόδοξον παράδοσιν καὶ τὸν ἅγιον Νεκτᾶριον”, στο *Ὁ γυναικεῖος μοναχισμὸς καὶ ὁ ἅγιος Νεκτᾶριος*, Πρακτικὰ διορθοδόξου μοναστικοῦ συνεδρίου ἐπὶ τῇ ἑκατονπεντηκονταετηρίδι (1846-1996) ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ ἁγίου Νεκταρίου (Αἴγινα 911 Σεπτεμβρίου 1996), Ἀθῆναι 1998, σ. 222-223.
- Καραβιδόπουλος Ι., “Αἰρετικὲς αποκλίσεις στις διαφυλικὲς σχέσεις”, στο *Σύναξη* 77 (2001), σ. 13-17.
- Karras V., “Orthodox Theologies of Women and Ordained Ministry”, στο *Thinking Through Faith*, ed. Aristotle Papanikolaou and Elizabeth Prodromou, Crestwood, N.Y.: St. Vladimir’s Seminary Press, 2008, σ. 113-158.
- _____, “An Orthodox Perspective on Feminist Theology”, στη *The Encyclopedia of Women and Religion in North America*, ed. Rosemary Skinner Keller and Rosemary Radford Ruether, Bloomington, Ind.: Indiana University Press, 2006, σ. 523-532.
- _____, “Female Deacons in the Byzantine Church”, στο *Church History* 73 (2004), σ. 272-316.
- Καρκαλά-Ζορμπά Κ., “Υπάρχει χώρος στην Ορθοδοξία για μια Φεμινιστικὴ Θεολογία”, στο *Φύλο καὶ Θρησκεία: Ἡ θέση τῆς γυναίκας στην Ἐκκλησία*, Ἱερά Μητρόπολις Δημητριάδος, εκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2004., Σ.
- Κασσελούρη-Χατζηβασιλειάδη Ελ. Β., *Φεμινιστικὴ Ἑρμηνευτικὴ: Ὁ παράγοντας «φύλο» στη σύγχρονη βιβλικὴ ἐρμηνευτικὴ*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003.
- _____, *Φεμινιστικὴ Ἑρμηνευτικὴ: Ὁ παράγοντας «φύλο» στη σύγχρονη βιβλικὴ ἐρμηνευτικὴ*, εκδ. Πουρναράς, Θεσσαλονίκη 2003.
- _____, “Φεμινιστικὴ Θεολογία: Ρήξη ἢ γέφυρα με τὴν ἐλληνορθόδοξη παράδοση”, στο *Καθ’ Ὀδόν* 9 (1994), σ. 25-35.
- Κούκουρα Δ., “Ἡ θέση τῆς γυναίκας στην Ορθόδοξη Ἐκκλησία καὶ τὴ Θεολογία”, στην *Επιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*, Νέα Σειρά. Θεσσαλονίκη: Τμῆμα Θεολογίας τ. 11 (2001), σ. 191-198.
- Λυμούρης, Γ., νῦν Μητρ. Σασσίμων, “Ὁρθόδοξοι τοποθετήσεις ἐναντι τῶν ετεροδόξων ἀπόψεων υπέρ τῆς χειροτονίας τῶν γυναικῶν”, στο *Ἡ θέσις τῆς γυναικὸς ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ περὶ χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, Διορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου-7 Νοεμβρίου 1988, σ. 395-422.
- _____, “Ἱστορικὴ καὶ θεολογικὴ ἐπισκόπησις τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ περὶ γυναικὸς θέματος κατὰ τὰς ὀρθοδόξους καὶ οἰκουμενικὰς

- συναντήσεις και συσκέψεις εις την διάρκειαν του 20^{ου} αιώνο", στο *Κληρονομία* 32 (Α-Β 2000), σ. 65-99.
- Ματσούκα Ν., "Η ιερωσύνη των γυναικών ως θεολογικό και οικουμενικό πρόβλημα", στο *Ορθόδοξη Θεολογία και Οικουμενικός Διάλογος*, Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας: Αθήνα 2005, σ. 123-127.
- McDowell Gwyn Maria, "Deaconess", στο *The Encyclopedia of Eastern Orthodox Christianity*, Edited by John Anthony McGuckin Print publication date 2011, σ. 178-180.
- Παπαγεωργίου Γ., *Ηγεμονία και Φεμινισμός*, εκδ. Τυπωθήτω Γιώργος Δάρδανος: Αθήνα, 2004, σ. 86-122.
- Παπαγεωργίου Ν., "Η θέση και ο ρόλος της γυναίκας στην ορθόδοξη εκκλησία", στο http://cemes.en.weebly.com/uploads/2/7/8/8/27884917/1_papageorgiou_n.pdf.
- Parvey C., "Ordination of Women", στο *Ordination of Women in Ecumenical Perspective*, Faith and Order, Geneva 1980, σ. 30-34.
- Radford Ruether R., "Feminist Theology", στο *The New Dictionary of Theology*, Komonchak J. & Collins M. (ed.), Glazier, Wilmington 1987, σ. 391-396.
- Φιτζεράλντ Κ., "Ορθόδοξος αξιολόγησις της φεμινιστικής θεολογίας", στο *Η θέσις της γυναικός εν τη Ορθοδόξω Εκκλησία και τα περί χειροτονίας των γυναικών*. ό.π., σ. 423 κ.εξ.:
- _____, "The Inter-Orthodox Theological Consultation on Women in the Church", στο *Ecumenical Trends*, 18 (1989), σ. 33-34.
- _____, *Women Deacons in the Orthodox Church: Called to Holiness and Ministry*, Brookline, MA: Holy Cross Orthodox Press, 1999, σ. 160-167.
- Φλωρόφσκυ, Γ., *Άγια Γραφή, Εκκλησία, Παράδοση*, μτφρ. Δημητρίου Τσάμη, εκδόσεις Παναγιώτη Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976 σ. 50-53.
- Φουντούλη, Ι., "Η γυναίκα εις την λειτουργικήν ζωήν και την ένοριακήν διακονίαν τής Έκκλησίας, στο *Η θέσις τής γυναικός εν τῇ Ορθοδόξω Εκκλησία καὶ τὰ περί χειροτονίας τῶν γυναικῶν*, Διορθόδοξον θεολογικὸν συνέδριον Ρόδος, 30 Ὀκτωβρίου-7 Νοεμβρίου 1988, σ. 295-307.
- Vagaggini Cipriano, "L'ordinazione delle diaconesse nella tradizione greca e bizantina", στο *Orientalia Christiana Periodica*, 40 (1974), σ. 145-189.
- WCC, "Faith and Order on women's ordination", στο <http://www.oikoumene.org/en/resources/documents/wcc-programmes/ecumenical-movement-in-the-21st-century/member-churches/special-commission-on-participation-of-orthodox-churches/sub-committee-ii-style-ethos-of-our-life-together/faith-and-order-on-womens-ordination>.

